

Story Power

Xiletelo xa
Mitlawa ya Vahlayi

valiba

Ha ku amukela!

Hinkwako eAfrika-Dzonga vanhu va sungula mitlawa ya vahlayi leswaku lavatsongo va sungula ku hlaya! Mitlawa yin'wana yi na malembe yi sungurile, loko yin'wana ya ha ku sungula – Kambe leswi fanaka eka hinkwayo, va rhandza mitsheketo naswona a va lavi ku tshika!

Xana u ehleketa hi ku sungula ntlawa wa vahlayi? Kumbe u na yona naswona u lava switsundzuxo na mpfuno? Loko swi ri tano xiletelo lexi xa Story Power i xa wena! Eka xona u ta kuma leswi ntlawa wo hlaya wu nga xiswona, u nga sungula njhani na ku u nga endla yini leswaku wu humelela leswaku vana va tshamela ro vuyelela eka ntlawa wa wena.

Xana a wu swi tiva leswaku ntlawa wa wena wu nga va xirho xa Nal'ibali xa mitlawa ya vahlayi? Tsarisa ntlawa wa wena eka www.nalibali.org kumbe www.nalibali.mobi.

Hi tsakile ku va u tihlanganisile na hina eka ku hlayela vana hi mikarhi!

Xipano xa Nal'ibali

Lemuka: Xiletelo lexi xa kumeka hi tindzimi ta khumen'we ta Afrika-Dzonga. Languta swiletelo swin'wana eka nongonoko wa Story Power! Ya na eka www.nalibali.org ku kuma swona.

Leswi nga endzeni

Xana Ntlawa wa Vahlayi i yini?	3
Ku sungula ntlawa wa vahlayi	4
Leswi u nga endlaka swona eka ntlawa wa vahlayi	5
Ku kuma switirhisiwa	6
Ku endla ndhawu leyi fuweke hi switsariwa	7

Ku kuma vuxokoxoko hi ku tirhisa nakambe na/ kumbe ku hangalasa xiletelo lexi, tihlanganisi na Nal'ibali:

The Nal'ibali Trust
Suite 17–201, Building 17
Waverley Business Park, Wyecroft Road
Mowbray, 7700
Riqingho: (021) 448 6000
Imeyili: info@nalibali.org

Vukondleteri na Vufambisi bya Porojeke:
Project for the Study of Alternative Education in South Africa (PRAESA)
Muhundzuluxeri: Given J Hlongwani
Mikombiso ya swimunhuhata swa Nal'ibali: Rico
Dizayinara: Magenta Media
Mukandziyisi: Baseline Publishing Services

Xana Ntlawa wa Vahlayi i yini?

Vanhu va sungula mitlawa yo hlaya hikuva va tiva nkoka wa leswaku ku tsheketa, ku hlaya na ku tsala swi le vuton'wini bya hina. Va lava ku fikelerisa nkateko eka vana leswaku va tiphina hi ku hlaya, ku tsala na ku yingisela mitsheketo. Va switiva leswaku loko vana va tsaka hi mitsheketo na hi tibuku hi masiku, va ta kula va ri karhi va rhandza ku hlaya na ku va va antswa eka swona. Xana i yini ntlawa wa vahlayi.

Mitlawa yo hlaya hi ku komisa

- ★ Ntlawa wa vahlayi i ndhawu leyi vana va yaka kona ku ya tiphina hi ku hlaya tibuku na mitsheketo hi laha varhandzaka ha kona. Ku hava munhu na un'we a boheleriwaka – hileswi u swi endlaka hi ku rhandza.
- ★ I ndhawu leyi u nga ntshuxeka ku fana na le kaya ku tlula exikolweni.
- ★ I ndhawu leyi vanhu lava rhandzaka mitsheketo na tibuku va hlanganaka kona hi mikarhi ku hlaya, ku tsheketa na ku burisana hileswi va hlayaka swona na vana va malembe hinkwawo. Mikarhi yin'wana swirho swa ntlawa swa tsala naswona ... hikuva ku hlaya na ku tsala swi famba swin'we.
- ★ Leswi hinkwaswo swi humelela hi ririmi rihi kumbe rihi – hi ntiyiso – mitlawa yo tala yi hlaya mitsheketo hi ku tirhisa tindzimi timbirhi kumbe ku tlula.

Swo tala hi mitlawa ya vahlayi

- ★ Ntlawa wa vahlayi ku nga va ndhawu yo dyondza ku hlaya loko u nga swi koti ku hlaya nakatsongo kumbe ku antswisa ku hlaya loko u nga swikoti kahle.

Kuma vuxokoxoko byo tala hi Mitlawa yo Hlaya yo hlawuleka eka xiyenge xa webusayiti kumbe xa mobisayiti –

www.nalibali.org kumbe
www.nalibali.mobi.

- ★ Un'wana na un'wana a nga nghenelela: tincece, swihlangi, vana, vana lavakulu, vamhani, vatatana, vakokwani, vatinyikeri na vahlayisi.
- ★ Mitlawa yin'wana i yikulu, laha yi nga na vana vo ringana 50 na vatinyikeri lavakulu vo ringana ntlhanu kumbe tsevu. Va hlangana eka tindhawu letikulu ku fana na leti u nga tikumaka exikolweni, layiburari na tiholo ta vaaki. Mitlawa yin'wana i yitsongo, ku fana na leyi lavakulu va yi rhurhelaka emakaya ya vona laha ku nga na 5 kumbe 6 wa vana lava va tshamaka na vona kumbe vaakelani.
- ★ Mitlawa yo tala yi fambisiwa hi lavakulu, kambe mitlawa yin'wana yi sunguriwile na ku fambisiwa hi vana na vana lavakulu emakaya ya vona, kumbe exikolweni hi mikarhi ya ku wisa kumbe loko xikolo xi humile.
- ★ Mitlawa yo tala yi hlangana hi mikarhi – kan'we hi vhiki. Mitlawa yin'wana yi hlangana tanihi minongonoko ya nkarhi na nkarhi leyi ya le tikerekeni, etempeleni kumbe eka timosuku leyi kongomaneke na vana, kumbe tanihi xiphemu xa nongonoko wa xikolo wa vuhlayisi loko xikolo xi humile. Ku tlhela ku va na mitlawa ya tincece na vana etilayiburari.

Ku sungula ntlawa wa vahlayi

U nga va u hlohlolekile ku sungula ntlawa wa vahlayi? Ku hava ndlela yin'we yo lulama ya ku endla tano. U fanele ku endla leswi ku olovelaka hikuva hi ndlela yaleyo u ta kota ku ya emahlweni na yona naswona yi ta kula! Leswi i swi tsundzuxo leswi nga ku letelaka.

★ **I mani?** Mitlawa yo hlaya yi fambiseka kahle hi vanhu lava rhandzaka mitsheketo na tibuku na ku lava ku pfuna vana leswaku va rhandza mitsheketo na ku hlaya. Wena a wu fanelanga ku tiva mitsheketo yo tala – u ta tiva swo tala hi misava ya mitsheketo ya vana leyo hlamarisa hi ku nghenelela eka ntlawa. Mitlawa yo tala yi fambisiwa hi vatinyikeri, kutani a wu hakeriwi mali. Hakelo ya wena yi le ka ku tiphina na ku eneteka ka ku tiva leswaku u tisa ku hambana.

★ **Ku laveka vangani?** Teka xiboho xa leswaku ku laveka vatinyikeri vangani lava nga ku pfunaka ku lulamisa migingiriko ya ntlawa wa vahlayi. Tirhisa leswi ku ku pfuna ku teka xiboho xa leswaku u laveka ku amukela vana vangani: vana vatlhanu eka munhu wun'we swi tirheka kahle. Loko u ri na vana lavatsongo hi nhlayo, wa swi kota ku hoxa tihlo eka wun'wana na wun'wana. Swi kahle leswaku u sungula hi nhlayo ya le hansi – hambiloko u ri na vana va ntlhanu na munhu un'we lonkulu i ntlawa wa vahlayi lowu hetisekeke. Kutani u nga kurisa ntlawa wa wena hi ku famba ka nkarhi, loko u swi lava.

★ **Kwihi?** Ntlawa wa vahlayi wu nga khomiwa laha ku pfumalekaka huwa na ku va ku hlayisekile – exikolweni, ndhawu ya vuhlayiselo, layiburari, holo ya vaaki kumbe tlilini. Sungulani yin'we endlwini kumbe egarachini, eka Xikolo xa Nsoto kumbe eka mosuku na le tempeleni – laha swi nga ku oloveka.

★ **Rini?** Ntlawa wa vahlayi wu nga khomiwa hi siku leri swi olovaka. Wu nga khomiwa hafu ya awara, kumbe tiawara timbirhi. Swi le ka n'wina! Mitlawa yo tala yi khomiwa kan'we hi vhiki. Mi nga hlangana ko tala, kambe swi nga vi katsongo!

★ **Yini?** Ntlawa wa vahlayi wu nga khomeriwa laha ku nga na rivala. Loko ko va na swo nwa na ku dya swi nga va kahle, loko swi koteka. Swikhigelo leswitsongo na metse swi tshameka kahle ku tlula switulu na madesika. Nakambe ntlawa wa vahlayi wu nga khomeriwa ehansi ka nsinya, ku pavalala laha ku nga na byanyi, kumbe kun'wana laha ku nga kahle. Hikotala u ta lava tibuku ta kahle leswaku hinkwavo va va ni ku tsakela – buku ya swifaniso, novhele, buku vuxokoxoko, tinovhele, switlhokovotselo, vunanga na tinsimu, maphephahungu na timagagazini.

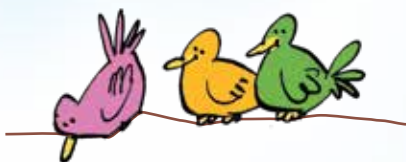

Tsarisa ntlawa wa wena wa vahlayi eka nhlanguano wa Nal'ibali, endzela www.nalibali.org kumbe www.nalibali.mobi.

Leswi u nga endlaka swona eka ntlawa wa vahlayi

Xana u lava ku pfuniwa hi migingiriko ya ntlawa wo hlaya? Hi leswi swiringayeto swin'wana. Migingiriko yin'wana swi kahle mi yi endla mikarhi hinkwayo loko mi hlangana. Hlawula ku suka eka migingiriko hikuya hilaha u nga yi hlanganisaka ha kona na mitsheketo na tibuku leti mi nga ta avelana tona na nkarhi lowu mi nga na wona. Cinca migingiriko yin'wana hi vhiki ku pfuneta ku endla leswaku migingiriko ya ntlawa wa vahlayi yi tshama yi ri leyintshwa na ku tsakisa na ku hlohlotela vana leswaku va tshama va ri karhi va ta hi masiku.

- ★ **Mitlangu na tinsimu:** Leyi i ndlela yo nyanyula yo sungula ha yona. Dyondzisa vana mitlangu na tinsimu leti a wu hamba u tlanga na ku yimbelela tona loko wa ha ri n'wana leti na vona va ti tivaka. Yimbelela tinsimu hi tindzimi ta manana ta vana hinkwavo na tindzimi tin'wana.
- ★ **Ku hlayela ehenhla na ku tsheketa:** Hlayela ehenhla na ku tsheketa eka ntshamo wun'wana na wun'wana ku avelana ntokoto na ntsako lowu vutomi bya ntiyiso byi nga hi nyikeki. Vana va ta tsaka na ku lava ku tiva hi tinhlokomhaka letintshwa leswaku va ta va na nkikhiki wo hlaya ... na ntivo wa vona wa marito wu ta kula.
- ★ **Ku hlaya swin'we na ku hlaya u ri wexe:** Pfumelela vana lava kotaka ku hlaya, ku avelana tibuku hi mitlawa leyitsongo kumbe hi vambirhimbirhi. Va nga hlayela vana van'wana eka ntlawa lava nga si hlayaka. Mikarhi yin'wana pfumelela vana va ti tshamela va ri voxe na buku, va hlaya va miyerile kumbe va languta swifaniso na ku hlamusela ntsheketo wa vona. Ku va ni nkarhi na tibuku hi ndlela leyi swi hlohlotela vana ku hlawula no avelana tibuku leti va ti tsakelaka.
- ★ **Ku vulavula hi tibuku:** Tivisa tibuku tintshwa eka vana hi ku va komba tona na ku va byelanyana hi tona leswaku va ta lava ku tiva na ku lava ku ti hlaya.

- ★ **Ku tsala:** Nyika vana nkateko wo tsala. Va nga endla tibuku ta vona na ku avelana na van'wana, na ku tsala hi tibuku leti va ti hlayeke, kumbe va endla makhadi yo navelela vanghana na ndyangu. Pfuna vana lava nga ri ki na ku titshemba hikuva tsalela ehansi leswi va swi vulaka.
- ★ **Vutshila, vumaki na mitlangu:** Hlohlotela vana leswaku va penda na ku dirowa swifaniso, kumbe ku endla tiphaphete kumbe swilo swo karhi leswi fambelenaka na ntsheketo lowu hlayiweke kumbe ku runguriwa. Kumbe pfumelela vana ku endla ntlangu hi ntsheketo.

Endzela pheji ya Feyisibuku
(www.facebook.com/nalibaliSA)
masiku hinkwawo ku kuma
nhlohlotelo na migingiriko hi ntlawa
wa vahlayi – kumbe avelana
switsundzuxo na hina!

Ku kuma switirhisiwa

Vana va dyondza ku hlaya hi ku hlaya! Loko mbewu yo hlaya yi byariwile, u fanele u yi hlayisa leswaku rirhandzu ra ku hlaya ri kula hi matimba. Leswi swi vula leswaku u fanele u tiyisisa leswaku ntlawa wa wena wo hlaya wu na swo tala leswi tsakisaka leswi vana va nga rhandzaka ku swi hlaya. Hi leswi switsundzuxo leswi nga ku pfunaka.

1. Xava tibuku

Lulamisa ntlangu, ku fana na ku oxa nyama, kumbe ku xavisa khekhe, ku tlakusa mali ku kota ku xava tibuku ta ntlawa wa wena. Kutani, lava tibuku to chipa eka mavhengele yo xavisa tibuku hi nxavo wa le hansi, mavhengele yo xavisa tibuku leti tirhisiweke na tibuku leti xavisiwaka ku nyikela.

2. Lomba tibuku

Layiburari ya vaaki kumbe ya xikolo i xitirhisiwa xa mahala xa tibuku to hlaya. Teka swirho hinkwaswo swa ntlawa wo hlaya na vatinyikeri ku nghenelela leswaku mi kota ku lomba tibuku to hambanahambana.

3. Kuma tibuku tanihi nyiko

Kombela hinkwavo lava ku tivaka leswaku va nyikela buku eka ntlawa wa wena hi siku ra ku velekiwa ka wena.

4. Pfhumba ro hlengeleta tibuku

Kombela swikolo na tikereke eka ndhawu ya ka n'wina ku hlengeleta tibuku ku ya eka ntlawa wa wena. Tsundzuka ku tiyisisa leswaku tibuku hinkwato leti nyikeriwaka ti ringanerile eka vana va ntlawa wa wena.

5. Kuma xiengetelo xa phephahungu ra Nal'ibali

Endla buku ya wena ya tindzimi timbirhi hi ku tirhisa ku tsema-u-hlayisa maphepha ku suka eka phepha ro engetela ra phephahungu ra Nal'ibali. Tsema mitsheketo yo leha eka khona xiyenge xa "Khona ya

Ntsheketo". Khomanisa leswi eka bodo leyikulu ya khadibodo. Khavara hi pulatisiki kumbe xisirheleri xo funengeta ku sirhelela.

6. Kuma mitsheketo ya mahala

Endzela webusayiti laha u nga dawunilodaka mitsheketo ya vana na vana lavakulu. Nal'ibali (www.nalibali.org, www.nalibali.mobi), Bookdash (www.bookdash.org) na African Storybook (www.africanstorybook.org) va na tibuku to hambana ta vana leti u nga tidawunilodaka na mikandziyisi) ku hlaya eka inthanete mahala. Fundza (www.fundza.co.za, www.live.fundza.mobi) yi na mitsheketo ya vana lavakulu mahala na le ka tiqingho ta le nyongeni.

7. Va na mutsari wa mitsheketo

Tsalela vana mitsheketo ya wena ni ku tsala na vana va wena. Vana xitirhisiwa lexi hanyaka na ku vulavula na mitsheketo ya vona yo fuwa leyi lavaka ku chumbuteriwa, ku tsariwa na ku hlayiwa.

8. Va na muhandzi wa mitsheketo

Hlota mitsheketo eka maphephahungu na timagazini leti u ehleketaka leswaku swirho swa ntlawa wa vahlayi swi nga va tsakisa. Tsema kutani u endla ntsheketo.

Vana lava rhandzaka ku hlaya va hlohlotelekaka ku hlaya naswona va na ku tiitshemba na ku va vahlayi ku tlula vana lavanga rhandziki ku hlaya.

Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS), 2011

Ku endla ndhawu leyi fuweke hi switsariwa

Ku na tibuku tingani eka ndhawu ya vana va wena? Ku na swikoweto, switiviso, swinavetiso, timagazini, tiphositara, tibuku, maletere, maphephahungu na timagazini leti nga ekusuhi na vona loko va ri kona? Swi tsariwe hi tindzimi tingani?

Vana vadyondza ku hlaya hi ku olova loko va rhendzeriwile hi ndhawu leyi fuweke hi matsalwa lawa ya va kombaka leswi ku hlaya na ku tsala swi nga tirhisiwaka swona. Hi leswi switsundzuxo swa tsevu leswi nga ku pfunaka eka ntlawa wa vahlayi eka ndhawu leti taleke hi matsalwa leyi fuweke.

1. Endla tiphositara

Hleketa hileswi vana va wena va swi tsakelaka leswi endlaka leswaku va nghena eka ntlawa wa wena na ku endla tiphositara ta wena eka tinhlokomhaka leti. Dirowa swifaniso swa wena kumbe u tirhisa leswi nga eka phephahungu kumbe timagazini. Kutani tsala vuxokoxoko, swilogene na mahungu hi ririmi rin'we kumbe ku tlula ku tata tiphositara leti. Namaketa phositara laha yi vonakaka hi ku olova eka vana leswaku va hlaya naswona tisisi hi mikarhi leswaku vana va ta va na ku tsakela.

2. Hi tinsimu na tiphositara na mitshayito

Tsala tinsimu na mitshayito hi tindzimi to hambana eka phepha lerikulu. Kombela vana na swirho swa mindyangu ku nyika mavonelo na ku tirhisa lava u va tivaka. Teka nkarhi u ri karhi u endla mitshayito na ku yimbelela na vana hi nkarhi wun'we. Tsundzuka ku kombetela marito loko u hlaya. Hlohlotella vana ku hlaya na ku hlaya nakambe eka phositara hi vona voxe kumbe na vanghana. Loko va swi lava, va pfumeleli va kopa phositara na ku endla nkandziyiso lowu fanaka leswaku va ta famba na wona ku ya avelana na vandyangu.

3. Endla mugiva wa maletere

Wena na vana, tsalani maletere ya tialifabete eka maphepha yo hambana na ku dirowa maletere man'wana na man'wana. (Vana va rhandza ku dirowa swifaniso swa vona vinyi ku fambelana na mavito ya vona!) Vekelani ntambu leyi hingakanyaka kamara na ku tirhisa tiphekisi ku hakara maletere hilaha ma xaxamelaka ha kona.

4. Khapakhapa hi ntirho

Hlengeta matsalwa yo hambanahambana lawa u ehleketaka leswaku vana va ta ma tsakela. Ringeta ku teka nongonoko wa swakudya, makhadi ya khale, tafula ra mikarhi ya switimela na mabazi, tiphafulete ta vuxokoxoko, swinavetiso swa maphepha, maphephahungu na timagazini. Vana va nga tiphina hi ku hlaya swin'wana swa swona, va nga tlhela va swi tirhisa tanihi xiletelo loko va endla ntlangu wa ntsheketo, kumbe ku tsema loko va ha endla makhadi, tiphositara, swifaniso na tibuku.

5. Tirhisa layiburari

Lomba tibuku ku suka elayiburari – i mphakelo lowu nga heriki wa switirhisiwa swo hlaya swa mahala! Tsundzuxa vana hilaha va faneleke ku hlayisa tibuku hakona leswaku van'wana vana va kota ku titirhisa na vona.

6. Vana xikombiso

Hlaya na ku hlaya na vana. Vulavula hi mitolovelo ya wena yo hlaya – buku leyi u yi hlayaka, laha u rhandzaka ku hlaya kona, hi vahi vatsari lava u va rhandzaka na ku hikokwlaho ka yini. U nga tlhela u tsalela vana na ku tsala na vona.

Loko vana va titwa kahle hi ku hlaya, va va vahlayi. Hinkwerhu ha vuyelela eka swilo leswi hi tsakisaka.

John Monfredo

Tihlanganise na Nal'ibali

Va na xirho xa Nal'ibali na ku tirhisa matimba ya ntsheketo ku hlohotela vana ku hlaya na ku tsala.

Endzela swivandla swo hambana swo hlayela ku tiphina laha ku nga na switirhisiwa na switsundzuxo, na mitsheketo ya vana hi tindzimi ta 11.

Xikhomanisi xa Nal'ibali

Kuma xiengetelo xa leka phephahungu ra ku hlayela ku tiphina eka Sowetan, Sunday Times Express, Daily Dispatch na The Herald. Ku kuma vuxokoxoko byo tala, endzela www.nalibali.org.

Nal'ibali a ka rhadiyo

Yingisela Nal'ibali eka switichi swa vuhaxi swa SABC swa vaaki na ku tiphina hi mitsheketo ya vana hi tindzimi ta 11 ta ximfumo. Endzela www.nalibali.org ku va u kuma **mikarhi ya ka rhadiyo ya Nal'ibali**.

www.nalibali.org

Endzela **webusayiti** ya Nal'ibali ku kuma phepha ra switsundzuxo swa mahala, bulogo ya matsalwa, switsundzuxo swo hlaya na mitsheketo ya vana.

www.nalibali.mobi

Mitsheketo na switsundzuxo swo hlaya, nseketelo wa ntlawa wa vahlayi na mitsheketo hi tindzimi ta 11 ta Afrika-Dzonga – eka **riqingho ra le nyongeni** ra wena!

Vuhangalamahungunyini bya vaaki

Tikatse eka mbhurusano eka **Facebook** na ku hi landzelela eka **Twitter** na **Instagram** ku kuma switsundzuxo na engetelo wa leswintshwa hi nhlohotelo wo hlayela ku tiphina. U nga tlhela u endzela chanele ya hina ya **YouTube**, www.youtube.com/user/TheNalibaliChannel ku kuma switsundzuxo swa mitlawa yo hlaya.

Tihlangisi na hina hi ku bela riqingho eka senthara **02 11 80 40 80**, kumbe hi tindlela tin'wana: www.nalibali.org www.nalibali.mobi

nalibaliSA @nalibaliSA @nalibaliSA info@nalibali.org

